

A magyar nyugdíjrendszer fejlődése – a történész szemével

Kozári Monika: A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig. Társadalombiztosítási Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012, 336 o.

Leginkább a bismarcki (és beveridge-i) nyugdíjrendszerekről szoktunk beszélni, így meglepődhetünk, hogy Kozári Monika könyvének címe a nyugdíjrendszer történetének kezdetét jó egy évszázaddal korábbi korszakhoz, Mária Terézia korához kapcsolja. Hogy mennyire okkal, megtudhatjuk a kötetből. Mária Terézia olyan pátenst adott ki 1771. november 30-án, amely megteremtette a nyugdíjhoz való jogot a tisztviselők meghatározott körében. Növekvő csodálkozással olvashatjuk a nyugdíjra való jogosultság feltételeit s még inkább kiszámítási szabályait. A feltételekhez tartozott legalább 10 év állami szolgálatban eltöltött idő, a hivatalos taxa (ma járuléknak mondanánk) megfizetése. A nyugdíj összege a fizetés és a szolgálati idő függvénye volt. 10–25 év szolgálat után a fizetés egyharmada járt, 25-től a fizetés fele, 40 évtől már a fizetés kétharmada, 40 év szolgálati idő fölött pedig a teljes fizetés.

Ugye, ismerős? Nem túl bonyolult átfordításokkal előttünk áll a mai magyar nyugdíjrendszer fő kiszámítási szabálya. És még nincs vége. Egy kicsit hasonlítanak a hozzátartozói ellátások is. Az özvegy elhunyt férje fizetésének egyharmadát kapta, az árvák fejenként az anyai ellátás hatodát.

A képhez hozzátartozik, hogy II. József is gazdagította s a modern nyugdíjrendszerekből ismert megoldásokhoz közelítette az anyja nevével fémjelzett nyugdíjrendszert. 1781. március 26-i rendelete szerint a 10 évnél kevesebbet szolgálók részére egyévi fizetésnek megfelelő végkielégítés járt. Megjelentek a rokkantsági kockázatviselés első elemei is, valamint a nyugdíjminimum az özvegyek esetében. Kimondatott az a sokáig érvényben volt elv is, hogy nyugdíj mindenkinek csak egy jogcímen jár.

*

Kozári Monika könyve a többi vizsgált időszakot illetően is sok érdekességgel szolgál, amelyeket értékes elemzések kapcsolnak össze.

A kötet – az előszón és az összegzésen túl – hét fejezetből áll, amelyek közül kettő tekinthető a munka fő tartópillérének. Az 1. fejezet az első világháborúig követi az állami nyugdíjak fejlődését. Ezután két rövidebb fejezet következik. A 2. fejezet az önkormányzati és egyesületi nyugdíjakat tárgyalja (köztük például Budapest nyugdíjszabályzatát, a bányatársuladákat és a bányanyugbér-biztosítást), a 3. fejezet pedig a társadalombiztosítási rendszerek létrejöttét egész Európára, sőt még azon is túl kitekintve vizsgálja.

A 4. fejezet – mint a másik fő tartópillér – a magyar társadalombiztosítás fejlődésének legfőbb állomásait veszi sorra. A további három, kisebb terjedelmű fejezet is számos témával gazdagítja a könyv tartalmát: a magyarországi munkások rokkant- és nyugdíjgyesületéről, a tisztviselők és állami alkalmazottak első világháború utáni nyugdíjhelyzetéről, valamint a mezőgazdasági munkások biztosításba való bevonásáról.

A szerző az előszóban beavatja az olvasót motivációiba. Elénk tárja, hogy a nyugdíjtörténetre az 1875 és 1890 közötti időszak minisztertanácsi jegyzőkönyveinek tanulmányozása irányította a figyelmét, ugyanis e jegyzőkönyvekben meglepően sok szó esett nyugdíjügyekről. Ennek okait keresve talált rá – sok egyéb forrásmű mellett – Móczár Elemér Nyugdíjlexikon című, 1913-ban írt művére. Ez a lexikon sok kérdésre választ adott, miközben olyan dilemmákat is megfogalmazott, amelyek ma is izgalmasak. Például: milyen eszmék alapján lehet a jogosságot összeegyeztetni a méltányossággal? Móczár Elemér azon gondolata pedig, hogy minden művelt embernek érdemes megismernie annak az intézménynek a fejlődését, amelynek az áldásait élvezzi, talán mottója is lehetne Kozári Monika könyvének.

Nyugdíjtörténeti munkájának elkészítéséről, munkamódszeréről a szerző így ír: „Mínthogy átfogó történész szakmunka a nyugdíjkérdés történetéről eddig nem született, a könyv anyagát sokféle forrásból, morzsáknak kellett összeszedni. Részben magukból a törvényekből, részben a képviselőházi naplóból, jegyzőkönyvekből és irományokból, a minisztertanácsi jegyzőkönyvekből, emlékiratokból és életrajzokból, és csak kisebb részben a szociálpolitikát vagy valamilyen részkérdést érintő szakirodalomból.” (10. o.) Így aztán érthető, hogy a könyv „...elég hosszú időn át készült”. A 2001. évi munkakezdéstől az Előszó végén szereplő 2012. júliusi dátumig eltelt bő egy évtized munkája azonban gazdag termést hozott. Erről mindenki meggyőződhet, aki elolvassa ezt a kötetet.

★

De térjünk vissza a magyar nyugdíjtörténet egyes állomásaihoz! Nem részletezzük, hogy a II. József 1781-es rendeletét követő 1790-es, 1792-es, 1809-es, 1813-as és 1817-es rendeletek milyen változásokat hoztak, megőrizve a régi szabályozás alapjait. Az 1866. évi uralkodói rendelettel kapcsolatban azonban megemlíthetjük, hogy az a szolgálati idő-sávokat az addigi tízéves helyett ötéves lépésközökkel állapította meg, ami a korábbinál differenciáltabb szabályozást valósított meg. A mával való összehasonlítást kedvelők érdekében meg kell jegyeznünk: a mostani vitákban néha az merül fel, hogy a szolgálati időt napra pontos arányosítással ismerjük el.

A kiegyezést követő időszakot illetően érdemes kiemelni, hogy ettől kezdve már nem uralkodói rendeletek, hanem törvények szabályozták a nyugdíjrendszert. Új dimenziója is előtérbe került a nyugdíjügynek: a finanszírozási oldal, a nyugdíjkiadásoknak az ország költségvetésében való megjelenése. És még egy: a politikai viták dimenziója, akkor éppen az abszolutizmus éveiben a rendszert kiszolgáló kormányzati tisztviselők nyugdíjáról, illetve a szabadságharcban részt vett honvédek nyugdíjáról. A lefolytatott parlamenti vitáról és az elfogadott törvénycikkről is részletes képet ad Kozári Monika munkája.

Kíváncsiságot ébresztő alfejezetcím a következő: A nyugdíjkérdés rendezetlensége. Az 1870-től működő Magyar Királyi Legfőbb Állami Számvevőszék legelső vizsgálata alapján jelentette az Országgyűlésnek, hogy Magyarországon nincs nyugdíjtörvény. Helytelenítette, hogy hiányzik az egységes szabályozás, és sürgette a nyugdíjkérdés rendezését. A kötet számos alfejezetcíme (mint például: a bírák nyugdíja, az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjtörvénye, a tanítók, a katonák nyugdíjára vonatkozó magyar törvények, a vasutasok nyugdíjintézete, a vasutasok nyugbérpénztára) önmagában is mutatja az egységes törvény hiányát.

Különösen érdekes az a rész, amely a minisztertanács elé került egyéni nyugdíjigényekről szól. Ide csak a rendkívüli nyugdíjúgyek kerülhettek, ahol méltányossági (vagy kegyelmi) döntésre volt szükség a jogosultság megállapításához. 1876-ban például összesen 62 ügy: nyugdíj- (29), kegydíj- (27) és nevelésipótlék-kérelem (6) került a minisztertanács elé. A fejezet néhány egyedi ügyet részletesen is bemutat, ami jóval több egyszerű esetismertetésnél, hiszen elolvasásuk nyomán egyfajta korrajz kontúrajai, különleges emberi sorsok, életpályák állomásai is kibontakoznak.

Az állami alkalmazottak, valamint azok özvegyeinek és árváinak ellátásáról szóló 1912. évi LXV. törvénycikket külön alfejezet tárgyalja.

A magyar nyugdíjtörténet ismertetésének folyamatába illesztve, a könyv 3. fejezeteként a szerző nemzetközi kitekintést ad a társadalombiztosítás kialakulásához vezető társadalmi fejlődésről és az újonnan létrejött társadalombiztosítási rendszerek fokozatos kibontakozásáról. A kötet többi fejezetéhez hasonlóan itt is imponáló a témakör bemutatásának gazdag tényanyaga. Különösen a német és az osztrák, valamint az angol szisztémák kialakulásáról kapunk rendkívül sok ismeretet – megértve ebből egyebek mellett azt is: milyen tényezők vezettek ahhoz, hogy Angliában a némettől eltérő alapokon álló időskori gondoskodási rendszer fejlődött ki. Az említettekén kívül Európa számos más országa is szerepel a fejlett világ egészére kiterjedő tendenciák helyi érvényesülési módjának bemutatásában. Sőt a szemle Japánra és Argentínára is kiterjed. Mindezt elsősorban az európai szociálpolitikai és egészségügyi irodalomban rendkívüli módon tájékozott Kovrig Béla munkássága alapozta meg, aki (Frisch Ferencsel közös) – Kozári Monika szóhasználatával élve – „monumentális méretű könyvük” első kötetének egy tekintélyes részében foglalkozott a külföldi társadalombiztosítási rendszerek szabályaival és intézményrendszerével.

E fejezetben már valóban találkozunk Bismarckkal is, akinek bizonyos személyiségjegyei is megismerhetők. Németországban a világon elsőként vezették be a kötelező társadalombiztosítást: az erről szóló törvény 1884-ben lépett hatályba. Ugyanebben az évben bevezették a kötelező balesetbiztosítást, majd 1889-ben a nyugdíjbiztosítást is. Mindez Bismarck kancellár kezdeményezésére jött létre. Elsősorban nem szociális érzékenysége készítette erre (bár jószívű ember hírében állt), hanem a szociálpolitikával is saját pozícióját kívánta erősíteni a Reichstagban. Jellemző, hogy az intézkedéseket „szociális olajcseppeknek” nevezte, amelyek a társadalmi feszültségek, a „súrlódások” csökkentésére szolgálnak.

Kozári Monika könyvének 4. fejezete A társadalombiztosítás címet viseli. Ebben bemutatja magyarországi kialakulásának folyamatát. Tomka Bélára való hivatko-

zással szerepel a következő megállapítás: „A társadalombiztosításnak nem egyszerűen az volt a célja, hogy sükség helyzetben segítsen a rászorulókon, hanem az, hogy megelőzze az ilyen helyzetek kialakulását.”

A társadalombiztosítás előzményei között említi a könyv a bányamunkások önszegélyét, majd a bányatársuladákat, valamint az ipari munkások biztosításait, a segélyegyleteket, pénztárakat, gyári egyesületeket. A gyári segélypénztáraknál már nyugdíjbiztosítás is létezett. Érdekeségként megemlíthető, hogy a győri szeszgyár is működtetett nyugdíjalapot. Célja az volt, hogy a véglegesen alkalmazott tisztviselőknek és művezetőknek, illetve özvegyeiknek nyugdíjat folyósítson, árvaikat pedig segítse. A nyugdíjalapot az üzemeltető társaság és a tisztviselők közösen teremtették meg és tartották fenn, egyszeri befizetéssel és rendszeres hozzájárulásokkal. Jogosultságot legalább tízévi folyamatos szolgálattal lehetett szerezni. Az igénybevétel feltétele a betöltött 65 év volt, vagy pedig legalább 35 év szolgálati idő. 10 évhez 40 százalék tartozott, e felett minden év 2,4 százalékot ért, vagyis a nyugdíj a 35. évnél érte el a 100 százalékot.

Kozári Monika ezek után részletesen bemutatja a kötelező betegségi biztosításról szóló 1891. évi XIV. törvénycikket, amellyel a világon harmadikként vezették be a munkások betegségi biztosítását. Ismerteti a törvény személyi hatályát, ellátórendszerét, a munkáltatók bejelentési kötelezettségét, a finanszírozási forrásokat.

A következő jelentős törvénykezési aktus az 1907. évi XIX. törvénycikk megalakítása volt: ez nagymértékben kiszélesítette a betegségi biztosítottak körét; létrehozta a betegségi biztosítás országosan központosított szervezetét, és megteremtette a baleseti biztosítást. A könyv ehhez kapcsolódóan részletesen tárgyalja a központosított szervezet – az Országos Munkás Betegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár – működését.

Néhány évvel későbbi az 1927. évi XXI. törvénycikk a betegségi és baleseti kötelező biztosításról. Ehhez kapcsolódóan a szerző bemutatja az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) megalakulását és működését is. Ezt követően a nyugdíjtörténeti munka több alfejezeten át a kötelező nyugdíjbiztosítást megteremtő 1928. évi XL. törvénnyel foglalkozik. A törvény jelentőségét érzékeltetendő, ez olvasható a kötetben: „Végül 1928-ban született meg ez a törvény. ... Vass József dr. népjóléti és munkaügyi miniszterként 1928. április 17-én terjesztette elő a törvényjavaslatot a képviselőházban. ... A felszólalók mind korszakalkotónak, egy szociálisabb, nemesebb magyar élet alapkövének minősítették a törvényjavaslatot. Az egyik felszólaló pedig a törvényhozás ünnepnapjának nevezte azt a napot, amikor tárgyaltak róla.” A törvény szakmai előkészítésében elvülhetetlen érdemeket szerzett – ismét csak – Kovrig Béla. Az új törvény másfél millió embert érintett.

A szerző ezt követően részletesen ismerteti az 1928. évi XL. törvény szabályait, a pénztárak szervezetét, a MABI és az elismert vállalati nyugdíjpénztárak működését. Különösen érdekes olvasmány a törvény indokolása, illetve az ismertetés az Országos Társadalompolitikai Társaság ankétjáról, amely az 1928. évi XL. törvény tervezetéről szólt.

A könyv végén számos táblázat, a felhasznált források és szakirodalom felsorolása, valamint angol nyelvű összefoglaló teszi a témakör feldolgozását teljessé.

✱

Természetesen ebben az átfogó és a tényanyag gazdagságában nehezen felülmúlható könyvben még számtalan olyan rész van, amely kiemelésre érdemes lenne. De talán e szubjektíven kiválasztott részletek is meggyőzők voltak abban a tekintetben, hogy ezt az alpművet érdemes forgatni, tanulmányozni.

Borlói Rudolf

Borlói Rudolf az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság főosztályvezetője (borloi.rudolf@onyf.hu).